

Становление и генезис кряшенской идентичности / Stanovlenie i genezis kryashenskoj identichnosti / Kreşin Kimliğinin Oluşumu ve Doğuşu

Kolektif Monografi: A.E. Denisov, R.R. İskhakov, E.I. Şarafiyeu

Kazan, Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şehabeddin Mercanî Tarih Enstitüsü, 2022, 240 sayfa, ISBN: 978-5-94981-377-5.

Guzel AKHTIAMOVA *

Tatarlar, Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan Cumhuriyeti'nin asli halkıdır. Bununla beraber Tatarlar, tüm dünyaya yayılmışlardır. Bu halk, birçok alt etnik gruba sahip olan bir Türk etnik grubudur. Coğrafi ve etnik özelliklere göre Tatarlar, üç büyük gruba ayrılır: Sibiryâ Tatarları, Astrahan Tatarları; Orta Volga ve Ural bölgelerinde yaşayan Tatarlar. Son gruba Kazan Tatarları, Mişeriler, Teptyarlar ve Kreşinler (Kryaşen) de dâhildir. Tatarların çoğunluğu, Sünnî İslâm'ı benimsemişlerdir. Ayrıca, Hristiyan Ortodoks olanlar da bulunmaktadır. Tatarların küçük bir kısmı da kendini ateist olarak kabul etmektedir. Tataristan Cumhuriyeti Devlet Programı "Tatar Halkının Milli Kimliğinin Korunması (2020-2024)" kapsamında hazırlanan bu kitapta ise Kreşin Tatarlarından bahsedilecektir.

Kreşinler, Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun çeşitli etnokültürel paletinde özel bir yere sahiptir. Tatar halkının alt etnik gruplarından biri olan Kreşinlerin kendilerine özel geleneksel kültürleri ve kimlikleri vardır. Kryaşenler, etnokültürel kimliğin dinî statü temelinde oluştuğu nadir bir örnektir. Tatarların büyük çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen Kreşinler, Ortodoks Hristiyan olarak bilinmektedir. Onların dinî kültürü, Ortodoks geleneklerinin yanı sıra korunan halk kültürlerinin

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, guzel.akhtiamova@stu.fsm.edu.tr

unsurlarıyla senkretik bir yapıya sahiptir. “Kreşin” kelimesinin etimolojisi, Tatar dilinin kurallarına uygun olarak “kerəşen”e dönüştürülen, Rusçadaki “Kreshhenny’j” (vaftiz edilmiş) kelimesine dayanır. Kitapta genel olarak anlatılan konu, isminden de anlaşılacağı üzere Tatar halkının alt etnik gruplarından biri olan Kreşinlerin etnokültürel kimliğinin oluşumu ve doğuşuna adanmıştır. Geniş bir retrospektif ve kapsamlı bir belge analiziyle Kreşin topluluğunun nasıl şekillendiği anlatılmakta ve bu süreci etkileyen faktörler incelenmektedir. Kitap dört ana bölümden oluşmaktadır ve her bölüm Kreşinlerin belirli bir tarihsel dönemdeki durumunu ele almaktadır.

Kitabın “Vaftiz Edilmiş Tatarların Hristiyanlaştırılması ve Kimliklerinin Dönüşümü (16. Yüzyılın İkinci Yarısı - 18. Yüzyıl)” adlı ilk bölümünde, Tatar nüfusunun Hristiyanlaşma aşamaları detaylı olarak anlatılmaktadır. Bu süreç, Kazan’ın Ivan Grozniy tarafından ele geçirilmesinden hemen sonra başlamıştır. Ortodoksluğu kabul eden esir şehirlilere özgürlük tanınmıştır. Moskova yönetimi, öncelikli olarak askerî ve siyasi elitin vaftiz edilmesine odaklanmıştır ve bu, Hristiyanlığı kabul etmek istemeyenlere baskı uygulamak amacıyla bir araç olarak kullanılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren, Ortodoksluğa geçmenin “Tatar kimliğinin kaybı” ve Tatar toplumunda yeni bir statünün kazanılması olarak algılandığı gözlemlenebilir. Ayrıca, Tatar nüfusunun İslami dinî inançlarının farklılıklar gösterdiğini ve İslamlaşmanın düşük seviyede olduğu bölgelerde, Tatarların Hristiyanlaştırmaya daha yatkın olduklarını vurgulamak önemlidir. Burada devlet ve kilise tarafından uygulanan büyük bir politikayla karşı karşıyayız. Örneğin Ortodoksluktan sapmayı engellemek amacıyla, yeni vaftiz edilenlerin Müslümanlarla temasının sınırlandırılması gibi önlemler dikkat çekicidir. Bu, diğer Tatarlarla olan temasları en aza indirerek, onlara ayrı bir ekonomik ve kültürel alan oluşturmayı hedeflemektedir. Hristiyanlık resmen kabul edilmesine rağmen, yeni vaftiz edilenlerin dinî durumu, vaftiz edilmeyen akrabalarından pek farklı değildi. De jure – Hristiyan, de facto – Müslüman’dılar. Bu durum, kilise altyapısının gelişmemiş olması ve Hristiyan eğitim faaliyetlerinin yetersizliğiyle ilişkiliydi. Yeni vaftiz edilenler ayrıcalıklı bir statü kazanmış, bu da onlarda ayrı bir sosyal ve dinî bilinç oluşturmuştu. Bu grup, kendilerini “Kreşin” olarak adlandırmaya başlamıştı.

Bölümde, eski vaftiz edilenlerle yeni vaftiz edilen Tatarlar arasındaki farklar da ele alınmaktadır. Yeni vaftiz edilen Tatarlar genellikle İslam’a bağlılıklarını sürdürmüş, eski vaftiz edilenler ise putperestlik, İslam ve Ortodoksluğun unsurlarını birleştiren senkretik bir dinî sisteme sahip olmuştur. 18. yüzyılda, Tatarlar arasında “biz” ve “onlar” ayrımı başlamıştır; burada “onlar”, vaftiz edilmiş Tatarlar olarak algılanmıştır.

İkinci bölüm, “XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarındaki Vaftiz Edilmiş Tatarlar Arasında Konfesyonel Süreçler” adını taşımaktadır. Bu bölüm, yeni vaftiz edilen Tatarların Ortodoksluktan İslam’a geri dönme sürecini tanımlayarak başlamaktadır. Bu süreç, XVIII. yüzyıldaki zorla Hristiyanlaştırma politikasının bir sonucu olarak ele alınmaktadır. Yeni vaftiz edilenler, resmen

Ortodoksluğu kabul etmiş olsalar da, geleneksel inançlara bağlılıklarını sürdürmüşler ve bu durum, devletin baskılarının zayıfladığı koşullarda yeniden İslam’a dönüşle sonuçlanmıştır. Devlet ve

Ortodoks kilisesi, ayrılmalarla mücadele etmek için, kovuşturma, yerinden edilme ve boşanma gibi idari önlemler almıştır. Ayrılanların ısrarı, İslam’a dönüşlerini etnik kimliklerini korumanın bir yolu olarak algılanmalarıyla açıklanmıştır. Bölüm ayrıca, eski vaftiz edilmiş Tatarlar üzerinde İslam’ın etkisini de incelemektedir. Dışarıdan Ortodoksluğa bağlı kalan ancak gizlice İslam’ı kabul eden “gizli Müslümanlar” (Ak Kreşinler) ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde Ortodoksluğun, Kara Kerəşennər adını alan eski vaftiz edilmiş insanların bir kısmı üzerindeki etkisinin güçlendiği de gözlemlenmektedir. Bu süreç, eğitim sisteminin gelişmesi, okuryazarlığın yaygınlaşması ve Rus nüfusunun yerel misyonerlik çalışmalarıyla bağlantılıdır. N.I. İlminski’nin sisteminin rolü vurgulanmaktadır. Bu sisteme göre; zorlamadan vazgeçilmesi, Tatarların kendi isteğiyle Ortodoks olmaları gerektiği, Tatarca dilinde ibadetlerin düzenlenmesi, Tatarlar arasından rahiplerin yetiştirilmesi, Tatarca dilinde misyonerlik okullarının açılması, Kiril alfabesi temelinde yazı sisteminin oluşturulması (bu, vaftiz edilmiş Tatarları Müslüman kültüründen ayırmak amacıyla yapılmıştır) ve Ortodoks metinlerinin Tatarcaya çevrilmesi önemli adımlar olarak belirlenmiştir. İlminski’nin sistemi, vaftiz edilmiş Tatarlar arasında Ortodoksluğun konumunu güçlendirmiş, Kreşin kültürünün gelişmesini sağlamış ve Kryaşen entelijansiyasının oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Üçüncü bölüm “XX. Yüzyılın Başındaki Kryaşenlerin Etnokültürel Kimliği” başlığını taşımaktadır. XX. yüzyılın başında, “Kreşinler” terimi, Ortodoksluğun kendilik bilincinin temel bir işareti hâline gelen vaftiz edilmiş Tatarlar arasında etnonim olarak kesinleşmiştir. Rus İmparatorluğu hükûmetinin “Vicdan özgürlüğü ve din özgürlüğü” bildirgesini yayımlamasından sonra, Ortodoks geleneğinden günlük yaşamda ve dinî hayatta hiçbir iz kalmayan Tatarlar, Kreşinlerden ayrılmaya başlamıştır. Ancak Kreşinlerin çoğunluğu Ortodokslukta kalmaya karar vermiştir. Bu durum Tatar dünyasındaki Müslümanları çok şaşırtmış ve din değiştirme faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Bu kez Müslümanların aktif misyonerlik faaliyetleri başlamış ancak bu da durumu pek iyileştirmemiştir. Yirminci yüzyılın başından itibaren Kreşinlerin eski vaftizli ve yeni vaftizli ayrımı ortadan kalkmıştır.

Bu bölümde, Kreşinler arasında, sadece dinî eğitim değil, aynı zamanda seküler eğitim almak gerektiğini savunan devrimci hareketlerin ortaya çıktığını ve başarılı olduğunu görüyoruz. Ancak, bu projelerin hepsi devletle bağlantılıydı ve kendi burjuvazileri olmadığı için tüm finansmanı devletten alıyorlardı. Kreşinlerin kendi gazeteleri de vardı. Bu dönemde Kreşinler, kültürel ve dinî kimliklerini koruyarak Tatar ulusal alanına entegre olmakla Ortodoks inancına ve özel bir kültürel mirasa dayalı ayrı bir Kreşin ulusal kimliği geliştirmek arasında bir seçim yapmak üzere ikilemde kalmışlardır. Bu dönemin din faktörü, kültürel yenilikleri ve sosyopolitik süreçlerinin birleşimi, daha sonra Rusya’nın çok uluslu alanındaki yerlerini belirleyecek olan Kreşin kimliğinin kristalleşmesine katkıda bulunmuştur. Kreşinler, kendi ulusal taburlarını ve kültürel-ulusal özerkliklerini kurmak istemişlerdir. Merkezi Bakaly köyü olmak üzere Ufa vilayetine eski Menzelinsk ve Birskey ilçelerinin topraklarını kapsayacak şekilde kendi ulusal taburlarını ve kültürel-ulusal özerkliklerini oluşturmak istemişlerse de bu fikirler uygulanamamıştır. Ancak, 1918’de bir Kreşin Sovyet gezici tiyatrosu kurulmuş, 1919’da Merkezî

Kreşin Yayıncılık faaliyete geçmiş ve Kiril alfabesiyle kitaplar basmaya başlamıştır. 1917’den itibaren, Kreşinlerin yaşadığı büyük şehir merkezlerinde gazeteler çıkmaya başlamış, 1918’de Kazan’daki Merkezî Kreşin-Tatar Okulunda pedagojik kurslar açılmış, 1922’de bunlar Kreşin Pedagoji Teknikumuna dönüştürülmüştür.

“Kreşinler, Tataristan’ın Etnokültürel Peyzajı 1989–2010 Yılları Arasında” başlıklı dördüncü bölüm, SSCB’nin dağılmasından sonra Tataristan’da yaşanan sosyopolitik değişimler bağlamında Kryaşen kimliğinin canlanmasına ve tezahürlerine ayrılmıştır. SSCB’nin çöküşü ve Tataristan’ın egemenliğini ilan etmesi, ulusal hareketlerin, Kryaşenlere dâhil, aktifleşmesi için koşullar yaratmıştır. Bu dönemde, Kreşinler arasında ilk toplumsal kuruluşlar ortaya çıkmış; Kreşin hareketinin kurumsallaşması gerçekleşmiş; Cumhuriyet çapında örgütler kurulmuş, programlar geliştirilmiş ve devlet organlarıyla aktif iş birliği başlamıştır. Aynı zamanda, Pitrav⁹ gibi geleneksel bayramlar ve törenler yeniden canlanmış, folklor gruplarının ağı oluşturulmuştur. Müze sergileri açılmış ve Kreşin bilimiyle ilgili çeşitli konularda bilimsel konferanslar düzenlenmiştir. Eski kiliseler restore edilmiş ve yeni Ortodoks kiliseleri Kryaşen köylerinde inşa edilmiştir. Tatar dilinde Ortodoks ayinleri yeniden başlatılmıştır. Kreşin hareketi Kreşinlerin statüsü konusunda farklı görüşlere sahiptir: Bazıları Kreşinlerin ayrı bir etnik grup olduğuna inanmaktadır, diğerleri ise Kreşinlerin Tatar halkının bir alt etnik grubu olduğuna inanmaktadır. 2000’li yılların sonunda, Kreşin hareketi, Kreşin’in kültürel ve dinî özgünlüklerini korurken Tatar halkının ayrılmaz bir parçası olarak tanınması anlamına gelen “halkın içindeki halk” fikri etrafında birleşme eğilimindeydi. 2002 yılından itibaren Kreşinler, Tatar halkının bir alt etnosu olarak tanımlanacaktı. Bir sonraki önemli olay, Kreşinlerin 2008 yılında Tataristan Halkları Meclisine Tataristan’ın diğer halklarıyla birlikte eşit üye olarak girmesidir. 2019 yılında Kazan’da, hem Kreşin Ortodoks cemaatini hem de kültür merkezini birleştiren bir alan hâline gelen Kreşin Kültür Merkezi açılmıştır. Bu bölüm, günümüzde Kreşin kimliğinin yeniden canlandırılmasına adanmıştır ve bu oluşumda birçok siyasi, bürokratik sorun vardır ancak buna rağmen Kreşinler, ulusal gelişimlerini başarıyla sürdürmüşlerdir.

Kreşinlerin oluşum süreci uzun sürmüş ve birkaç yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bugün Tatar halkının bir alt etnosu olarak tanınmaktadırlar ancak bu sadece kâğıt üzerinde böyledir. Çünkü her bir Kryaşen’in kendini algılayışı ve tanımlayışı farklıydı: Bazıları kendilerini Tatar olarak tanımlar, bazıları Rus hissettiklerini söyler, bazıları ise kendilerini güçlü bir şekilde Kreşin olarak görür ve kendilerinden bahsetmeleri istendiğinde hiçbir zorluk yaşamazlardı.

Kitapta birçok dipnota yer verilmiştir. Bir eserin güvenilirliği için bu husus çok önemlidir. Beraberinde, kitabın sonunda dolu dolu bir kaynakça verilmiştir ve bu, kitabı akademik açıdan önemli bir mevkiye taşımaktadır. Bu eser, iyi hazırlanmış bir çalışma olmakla birlikte, Tatarların maruz kaldığı zorluklar ile

⁹ Tatar-Kreşinler arasında en çok saygı gören bayram, geleneksel olarak Petrus ve Pavlus’un anma gününde, Petrus orucunun sona ermesinin ardından kutlanırdı. Kreşin Tatarları için Petrus Günü, yılın takvimsel sınırı olarak kabul edilirdi. Bu günden sonra doğada değişiklikler başlar ve bu değişiklikler sonbaharın yaklaşmakta olduğunu gösterirdi.

fiziksel ve manevi şiddet hakkında çok az bilgi sunmaktadır. Bu konuyu daha derinlemesine incelemek isteyenlerin, alanda yazılmış diğer eserlere de başvurmaları gerektiği söylenebilir. Kitap, hem Tatar halkının hem de Rusya Federasyonu sınırları içinde yaşayan halkların tarihine ilgi duyan tarihçiler, etnograflar, din bilimciler ve bu konuda araştırma yapan herkes için özellikle değerli olacaktır.